गीतासोपानम् – मौखिकम्

सुभाषितानि

1) विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये ।
आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥
- हितोपदेश:

यत् किमपि कार्यं साधयितुं विद्याद्वयम् अवश्यं भवति । ते शस्त्रविद्या शास्त्रविद्या च इति । प्रथमा शस्त्रविद्या वार्धके अथवा वृद्ध-काले परिहास्स्य आस्पदं भवति । परन्तु द्वितीया शास्त्रविद्या सर्वदा आदरणीया एव भवति । अत: एतयो: शास्त्रविद्या उत्तमतरा भवति ।

Learning of weapons and sciences are the two types of knowledge for a dignified living. First is a matter of laughing in old age while second is respected always.

2) अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥

ज्येष्ठानां वन्दनकस्य स्वभाव: यस्य मानवे अस्ति, य: मानव: सशील: विनम्र: च अस्ति, य: वयोवृद्धानां ज्ञानवृद्धानां च सेवां करोति, तेन दीर्घायु: ज्ञानं कीर्ति: शक्ति: च इति एते चत्वार: आशीर्वादा: लभ्यन्ते ।

People who have a good character and are humble, who respect and serve the elderly, their age, knowledge, fame and strength increases.

3) पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं निगूहति गुणान् प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥

उत्तममित्रस्य लक्षणानि कानि इति एतत् सुभाषितं ज्ञापयति । उत्तमसुहृद् दुष्टकार्यात् अस्मान् दूरं करोति । अपि च सर्वाणि कार्याणि अस्माकं हिताय एव करोति । अस्माभि: उक्तं रहस्यं गोपनीयतया रक्षति । यदि अस्मासु अपगुणाः सन्ति स: तान् गोपयति । किन्तु अस्मासु स्थितान् उत्तम-गुणान् प्रकाशयति । कष्टकाले अपि स: अस्माभि: सह तिष्ठति । अस्मान् न त्यजति । यस्मिन् काले साहाय्यम् आवश्यकं स: धनरूपेण द्रव्यरूपेण कार्यरूपेण वा निश्चयेन साहाय्यं करोति । उत्तमे मित्रे एतानि लक्षणानि सन्ति इति मेधाविनः वदन्ति ।

Wards off sin; prompts for good deed, conceals the secret; reveals the merits; does not leave (the friend) in distress; renders help in crisis - these the wise say, are characteristics of a good friend.

4) न कश्चित् कस्यचित् मित्रम्, न कश्चित् कस्यचिद् रिपुः ।
कारणेन हि जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ।।

अस्माकं जीवने मानव: सुहृद् वा शत्रु: वा भवति । किन्तु स: साधकं मित्रं वा बाधक: रिपु: वा इति अवस्थानुगुणेन एव ज्ञातुं शक्नुम: ।

No one is a friend, nor is one an enemy of one another. Friends and enemies can only be recognized through their behaviour.

5) काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी सस्यशालिनी ।
देशो ऽयं क्षोभरहितः सज्जना: सन्तु निर्भयाः ॥

अस्मिन् स्वस्तिवाचन-श्लोके जीवनस्य सुखार्थं सन्तोषस्य वर्धनार्थं का: आशिष: अस्माभि: प्राप्तव्या: इति वर्णिता: ।
वृष्टि: उचिकाले भवेत् । भूमि: सस्यपूर्णा भवेत् । राष्ट्रे कोलाहल: न भवेत् । उत्तमजना: भयं विना जीवेयु: ।

May this earth be rained on time, may the earth be green, our country is free from troubles and all the knower of the truth remain fearless.

6) शत्रावप्युचितं कार्यम् आतिथ्यं गृहमागते ।
छेत्तुः पार्श्वगतां छायां नोपसंहरते द्रुमः ॥

- हितोपदेश:

भारतीयानां विशेषिक-गुण: अथिति-सत्कार: । यदा शत्रुः गृहम् आगच्छति चेत् अपि अस्माभि: योग्य: अथिति-सत्कार: प्रदर्शनीय: । "स्वागतम, उपविशतु, जलं पिबतु, भोजनं खादतु" इति अस्माभि: वचनीया: । अत्र उपमानं दीयते - यदा तरुं खण्डशः कर्तुं छेदकः परितः आगच्छति, तदापि वृक्षः तस्मै छायां प्रददाति, न निवर्तयति ।

Even if an enemy comes home, welcome them like any other guest, just as a tree does not withdraw its shade from anyone who comes to cut it.

7) उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः।
षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देव: सहायकृत् ॥

प्रयास: साहसं क्षमा (क्षान्ति:) ज्ञानं बलं शौर्यं च एते षड् गुणाः यस्मिन् मानवे भविन्त, ईश्वर: तस्य साहाय्यं निश्चयेन करोति ।

Capacity to make strenuous and continuous efforts to achieve one's objective, courage, patience, intelligence, power and courage, if these six qualities exist in a person, even the God Almighty renders assistance to him.

8) प्रथमे नार्जिता विद्या द्वितीये नार्जितं धनम् ।
तृतीये नार्जितं पुण्यं चतुर्थे किं करिष्यति ॥

असमाकं जीवनस्य प्रथमे भागे ब्रह्मचर्ये अध्ययनेन अभ्यासेन ज्ञानं सम्पादितव्यम् । द्वितीये भागे गृहस्थाश्रमे परिश्रमेण कार्यं कृत्वा धर्ममार्गेण गत्वा वित्तं सम्पादनीयम् । तृतीये भागे (वानप्रस्थे) उत्तमकार्यं पारोपकार्यं च कृत्वा पुण्यं सञ्चेतव्यम् । एवं न कृतं चेत् चतुर्थे भागे (सन्यासाश्रमे) किं कर्तुं शक्यते ? समुचितकाले तत् तत् कार्यम् अवश्यं साधनीयम् ।

The one who has not earned Vidya (knowledge) in the first Ashrama (Brahmacharya), not earned Dhana (wealth) in the second Ashrama (Grihastha), not earned Punya (good deeds) in the third Ashrama (Vanaprastha), what will he do in the fourth Ashrama (Sanyasa) ?

9) गते शोकं न कुर्वीत भविष्यं नैव चिन्तयेत् ।
वर्तमानेषु कालेषु वर्तयन्ति विचक्षणाः ॥

कदापि गतकालं आश्रित्य खिन्न: न भवितव्य: । भविष्यद्विषये चिन्ताकुल: न भवितव्य: । विवेकवन्तः प्रचलितेषु कालेषु प्रवर्तन्ते कार्येषु दृष्टिं संस्थाप्य यत्करणीयं तत् एव कुर्वन्ति ।

कोऽपि गतविषयं मनसि विचिन्त्य दु:खं न अनुभवेत् । कोऽपि भविष्यत्काले किं भविष्यति, कथं भविष्यति इति चिन्तां न कुर्यात् । प्राज्ञा: कीदृशा: भवन्ति? गतविषयचिन्तां,भविष्यत्कालचिन्तां च व्यर्थचिन्तां विना वर्तमानकाले विद्यमानानि कार्याणि अनुभूय वर्तित्वा तानि कार्याणि कुर्वन्ति ।

One should not brood over past; nor worry about future. The wise men always remain in present times.

10) पञ्चभिः सह गन्तव्यं स्थातव्यं पञ्चभिः सह ।
पञ्चभिः सह वक्तव्यं न दुःखं पञ्चभिः सह ॥

यात्रादिप्रसङ्गे बहुभिः जनैः सह गन्तव्यम् । बहुभिः सह वासः करणीयः । बहुभिः सह सम्भाषणं करणीयम् । एवं बहुभिः सह मिलित्वा कार्यकरणेन दुःखं न भवति । (अस्मिन् श्लोके पञ्च इति सङ्ख्या-बहुलत्तवं सूचयति ॥)

It is ordained that if one has to visit some place (for an auspicious task) five persons including himself should go together and, these five persons should stay together. One should not confide with more than 5 persons, and if this is done there will not be any sorrow and misery.

नकारान्त: नपुंसकलिङ्ग: कर्मन् शब्द:

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	कर्म	कर्मणी	कर्माणि
द्वितीया	कर्म	कर्मणी	कर्माणि
तृतीया	कर्मणा	कर्मभ्याम्	कर्मभिः
चतुर्थी	कर्मणे	कर्मभ्याम्	कर्मभ्यः
पंचमी	कर्मणः	कर्मभ्याम्	कर्मभ्यः
षष्ठी	कर्मणः	कर्मणोः	कर्मणाम्
सप्तमी	कर्मणि	कर्मणोः	कर्मसु
सम्बोधन	हे कर्म / कर्मन्!	हे कर्मणी!	हे कर्माणि!

तकारान्त: पुंलिङ्ग: मरुत् शब्द:

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभाक्तिः
मरुत्	मरुतौ	मरुतः	प्रथमा
मरुतम्	मरुतौ	मरुतः	द्वितीया
मरुता	मरुद्भ्याम्	मरुद्भिः	तृतीया
मरुते	मरुद्भ्याम्	मरुद्भ्यः	चतुर्थी
मरुतः	मरुद्भ्याम्	मरुद्भ्यः	पञ्चमी
मरुतः	मरुतोः	मरुताम्	षष्ठी
मरुति	मरुतोः	मरुत्सु	सप्तमी
हे मरुत्	हे मरुतौ	हे मरुतः	सम्बोधनम्

चकारान्त: स्त्रीलिङ्ग: वाच् शब्द:

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	वाक्/वाग्	वाचौ	वाच:
द्वितीया	वाचम्	वाचौ	वाच:
तृतीया	वाचा	वाग्भ्याम्	वाग्भि:
चतुर्थी	वाचे	वाग्भ्याम्	वाग्भ्य:
पंचमी	वाच:	वाग्भ्याम्	वाग्भ्य:
षष्ठी	वाच:	वाचो:	वाचाम्
सप्तमी	वाचि	वाचो:	वाक्षु
सम्बोधन	हे वाक्/वाग् !	हे वाचौ !	हे वाच: !

सकारान्त: नपुंसकलिङ्ग: मनस् शब्द:

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	मनः	मनसी	मनांसि
द्वितीया	मनः	मनसी	मनांसि
तृतीया	मनसा	मनोभ्याम्	मनोभिः
चतुर्थी	मनसे	मनोभ्याम्	मनोभ्यः
पंचमी	मनसः	मनोभ्याम्	मनोभ्यः
षष्ठी	मनसः	मनसोः	मनसाम्
सप्तमी	मनसि	मनसोः	मनःसु / मनस्सु
सम्बोधन	हे मनः!	हे मनसी!	हे मनांसि!

दकारान्त: त्रिलिङ्गक: अस्मद् शब्द:

अस्मद् शब्द रूप

hindiyatra.com

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	अहम्	आवाम्	वयम्
द्वितीया	माम्, मा	आवाम्, नौ	अस्मान्, न:
तृतीया	मया	आवाभ्याम्	अस्माभि:
चतुर्थी	मह्यम्, मे	आवाभ्याम्, नौ	अस्मभ्यम्, न:
पञ्चमी	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
षष्ठी	मम, मे	आवयो:, नौ	अस्माकम्, न:
सप्तमी	मयि	आवयो:	अस्मासु

षकारान्त: नपुंसकलिङ्ग: चक्षुष् शब्द:

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	चक्षुः	चक्षुषी	चक्षूंषि
द्वितीया	चक्षुः	चक्षुषी	चक्षूंषि
तृतीया	चक्षुषा	चक्षुर्भ्याम्	चक्षुर्भिः
चतुर्थी	चक्षुषे	चक्षुर्भ्याम्	चक्षुर्भ्यः
पंचमी	चक्षुषः	चक्षुर्भ्याम्	चक्षुर्भ्यः
षष्ठी	चक्षुषः	चक्षुषोः	चक्षुषाम्
सप्तमी	चक्षुषि	चक्षुषोः	चक्षुःषु / चक्षुष्षु
सम्बोधन	हे चक्षुः!	हे चक्षुषी!	हे चक्षूंषि!

तकारान्त: नपुंसकलिङ्ग: जगत् शब्द:

प्रथमा	जगत्	जगती	जगन्ति
द्वितीया	जगत्	जगती	जगन्ति
तृतीया	जगता	जगद्भ्याम्	जगद्भि:
चतुर्थी	जगते	जगद्भ्याम्	जगद्भ्य:
पञ्चमी	जगत:	जगद्भ्याम्	जगद्भ्य:
षष्ठी	जगत:	जगतो:	जगताम्
सप्तमी	जगति	जगतो:	जगत्सु
सम्बोधन	हे जगत्!	हे जगती!	हे जगन्ति!

तकारान्त: स्त्रीलिङ्ग: सरित् शब्द:

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	सरित् / सरिद्	सरितौ	सरितः
द्वितीया	सरितम्	सरितौ	सरितः
तृतीया	सरिता	सरिद्भ्याम्	सरिद्भिः
चतुर्थी	सरिते	सरिद्भ्याम्	सरिद्भ्यः
पंचमी	सरितः	सरिद्भ्याम्	सरिद्भ्यः
षष्ठी	सरितः	सरितोः	सरिताम्
सप्तमी	सरिति	सरितोः	सरित्सु
सम्बोधन	हे सरित् / सरिद्!	हे सरितौ!	हे सरितः!

दकारान्त: स्त्रीलिङ्ग: विपद् शब्द:

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	विपत्	विपदौ	विपदः
द्वितीया	विपदम्	विपदौ	विपदः
तृतीया	विपदा	विपद्भ्याम्	विपद्भिः
चतुर्थी	विपदे	विपद्भ्याम्	विपद्भ्यः
पंचमी	विपदः	विपद्भ्याम्	विपद्भ्यः
षष्ठी	विपदः	विपदोः	विपदाम्
सप्तमी	विपदि	विपदोः	विपत्सु
सम्बोधन	हे विपत् !	हे विपदौ !	हे विपदः !

नकारान्त: पुंलिङ्ग: ज्ञानिन् शब्द:

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	ज्ञानी	ज्ञानिनौ	ज्ञानिनः
द्वितीया	ज्ञानिनम्	ज्ञानिनौ	ज्ञानिनः
तृतीया	ज्ञानिना	ज्ञानिभ्याम्	ज्ञानिभिः
चतुर्थी	ज्ञानिने	ज्ञानिभ्याम्	ज्ञानिभ्यः
पंचमी	ज्ञानिनः	ज्ञानिभ्याम्	ज्ञानिभ्यः
षष्ठी	ज्ञानिनः	ज्ञानिनोः	ज्ञानिनाम्
सप्तमी	ज्ञानिनि	ज्ञानिनोः	ज्ञानिषु
सम्बोधन	हे ज्ञानिन्!	हे ज्ञानिनौ!	हे ज्ञानिनः!

नकारान्त: पुंलिङ्ग: आत्मन् शब्द:

विभक्ति	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	आत्मा	आत्मानौ	आत्मानः
द्वितीया	आत्मानम्	आत्मानौ	आत्मनः
तृतीया	आत्मना	आत्मभ्याम्	आत्मभिः
चतुर्थी	आत्मने	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः
पंचमी	आत्मनः	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः
षष्ठी	आत्मनः	आत्मनोः	आत्मनाम्
सप्तमी	आत्मनि	आत्मनोः	आत्मसु
सम्बोधन	हे आत्मन्!	हे आत्मानौ!	हे आत्मानः!

विधिलिङ्-लकार:

1) नयेत् नयेताम् नयेयुः
नयेः नयेतम् नयेत
नयेयम् नयेव नयेम

2) गच्छेत् गच्छेताम् गच्छेयुः
गच्छेः गच्छेतम् गच्छेत
गच्छेयम् गच्छेव गच्छेम

3) लिखेत् लिखेताम् लिखेयुः
लिखेः लिखेतम् लिखेत
लिखेयम् लिखेव लिखेम

4) पृच्छेत् पृच्छेताम् पृच्छेयुः
पृच्छेः पृच्छेतम् पृच्छेत
पृच्छेयम् पृच्छेव पृच्छेम

5) जानीयात् जानीयाताम् जानीयुः
जानीयाः जानीयातम् जानीयात
जानीयाम् जानीयाव जानीयाम

6) कुर्यात् कुर्याताम् कुर्युः
कुर्याः कुर्यातम् कुर्यात
कुर्याम् कुर्याव कुर्याम

7) शक्नुयात् शक्नुयाताम् शक्नुयुः
शक्या: शक्नुयातम् शक्नुयात
शक्नुयाम् शक्नुयाव शक्नुयाम

8) वदेत् वदेताम् वदेयुः
वदेः वदेतम् वदेत
वदेयम् वदेव वदेम

9) शृणुयात् शृणुयाताम् शृणुयुः
शृणुयाः शृणुयातम् शृणुयात
शृणुयाम् शृणुयाव शृणुयाम

10) क्रीणीयात् क्रीणीयाताम् क्रीणीयुः
क्रीणीयाः क्रीणीयातम् क्रीणीयात
क्रीणीयाम् क्रीणीयाव क्रीणीयाम

सेव् धातु:

लट्-लकार:

सेवते सेवेते सेवन्ते
सेवसे सेवेथे सेवध्वे
सेवे सेवावहे सेवामहे

लङ्-लकार:

असेवत असेवेताम् असेवन्त
असेवथाः असेवेथाम् असेवध्वम्
असेवे असेवावहि असेवामहि

लोट्-लकार:

सेवताम् सेवेताम् सेवन्ताम्
सेवस्व सेवेथाम् सेवध्वम्
सेवै सेवावहै सेवामहै

वृध् धातु:

लट्-लकार:

वर्धते वर्धेते वर्धन्ते
वर्धसे वर्धेथे वर्धध्वे
वर्धे वर्धावहे वर्धामहे

लङ्-लकार:

अवर्धत अवर्धेताम् अवर्धन्त
अवर्धथाः अवर्धेथाम् अवर्धध्वम्
अवर्धे अवर्धावहि अवर्धामहि

लोट्-लकार:

वर्धताम् वर्धेताम् वर्धन्ताम्
वर्धस्व वर्धेथाम् वर्धध्वम्
वर्धै वर्धावहै वर्धामहै

रम् धातु:

लट्-लकार:

रमते रमेते रमन्ते
रमसे रमेथे रमध्वे
रमे रमावहे रमामहे

लङ्-लकार:

अरमत अरमेताम् अरमन्त
अरमथाः अरमेथाम् अरमध्वम्
अरमे अरमावहि अरमामहि

लोट्-लकार:

रमताम् रमेताम् रमन्ताम्
रमस्व रमेथाम् रमध्वम्
रमै रमावहै रमामहै

<u>शोभ् धातु:</u>

लट्-लकार:

शोभते शोभेते शोभन्ते
शोभसे शोभेथे शोभध्वे
शोभे शोभावहे शोभामहे

लङ्-लकार:

अशोभत अशोभेताम् अशोभन्त
अशोभथाः अशोभेथाम् अशोभध्वम्
अशोभे अशोभावहि अशोभामहि

लोट्-लकार:

शोभताम् शोभेताम् शोभन्ताम्
शोभस्व शोभेथाम् शोभध्वम्
शोभै शोभावहै शोभामहै

<u>भाष् धातु:</u>

लट्-लकार:

भाषते भाषेते भाषन्ते
भाषसे भाषेथे भाषध्वे
भाषे भाषावहे भाषामहे

लङ्-लकार:

अभाषत अभाषेताम् अभाषन्त
अभाषथाः अभाषेथाम् अभाषध्वम्
अभाषे अभाषावहि अभाषामहि

लोट्-लकार:

भाषताम् भाषेताम् भाषन्ताम्
भाषस्व भाषेथाम् भाषध्वम्
भाषै भाषावहै भाषामहै

<u>मन् धातु:</u>

लट्-लकार:

मन्यते मन्येते मन्यन्ते
मन्यसे मन्येथे मन्यध्वे
मन्ये मन्यावहे मन्यामहे

लङ्-लकार:

अमन्यत अमन्येताम् अमन्यन्त
अमन्यथाः अमन्येथाम् अमन्यध्वम्
अमन्ये अमन्यावहि अमन्यामहि

लोट्-लकार:

मन्यताम् मन्येताम् मन्यन्ताम्
मन्यस्व मन्येथाम् मन्यध्वम्
मन्यै मन्यावहै मन्यामहै

<u>कृ धातु:</u>

लट्-लकार:

कुरुते कुर्वाते कुर्वते
कुरुषे कुर्वाथे कुरुध्वे
कुर्वे कुर्वहे कुर्महे

लङ्-लकार:

अकुरुत अकुर्वाताम् अकुर्वत
अकुरुथाः अकुर्वाथाम् अकुरुध्वम्
अकुर्वि अकुर्वहि अकुर्महि

लोट्-लकार:

कुरुताम् कुर्वाताम् कुर्वताम्
कुरुष्व कुर्वाथाम् कुरुध्वम्
करवै करवावहै करवामहै

<u>मुद् धातु:</u>

लट्-लकार:

मोदते मोदेते मोदन्ते
मोदसे मोदेथे मोदध्वे
मोदे मोदावहे मोदामहे

लङ्-लकार:

अमोदत अमोदेताम् अमोदन्त
अमोदथाः अमोदेथाम् अमोदध्वम्
अमोदे अमोदावहि अमोदामहि

लोट्-लकार:

मोदताम् मोदेताम् मोदन्ताम्
मोदस्व मोदेथाम् मोदध्वम्
मोदै मोदावहै मोदामहै